

# KOMPARATÍV KAPITALIZMUS

Készült a TÁMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-2009-0041 pályázati projekt keretében  
Tartalomfejlesztés az ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszékén  
az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék,  
az MTA Közgazdaságtudományi Intézet  
és a Balassi Kiadó  
közreműködésével

Készítette: Kövér György

Szakmai felelős: Kövér György

2011. június



# KOMPARATÍV KAPITALIZMUS

## 3. hét

Magántulajdon: földbirtokviszonyok.  
Nagybirtoküzem és családi gazdaság

Kövér György

## Tartalom

- A földmagántulajdon intézményi-jogi keretei. A birtokstruktúra alakulásának történelmi gyökerei: az Elba mint európai választóvonal
- Agrárkapitalizmus és agrárkapitalizmusok. A nagybirtok mint a kapitalizálódás mintaadója, a nagybirtok mint a feudalizmus maradványa. A „nagybirtoküzem” átmeneti fogalma (Tóth Tibor). A családi parasztgazdaság elméletei (A. Csajanov eredetisége és utóélete)
- Birtok- és üzemformák a regionális térszerkezetben

# S. Pejovich (\*1931): A tulajdonjogok közgazdaságtana. 1992. 18–22.

- A tulajdon elemei:
  1. A vagyontárgy használatának joga (usus)
  2. A vagyontárgyból származó hasznok elsajátításának joga (usus fructus)
  3. A vagyontárgy formájának és tartalmának megváltoztatásához való jog (abusus)
  4. Az előbbi jogok elidegenítésének joga feltételek szerinti megegyezésben
- A neoinstitucionalista közgazdaságtan szerint a tranzakciós költségek magukba foglalják:
  - a. a megállapodások és a gazdasági viselkedés ellenőrzésének költségeit
  - b. az információszerzés költségeit
  - c. a meglévő intézmények fenntartásának költségeit

## A tulajdonjogok elméletének alkalmazhatósága a feudális birtokviszonyokra

- D. North–R. P. Thomas: The Rise and Fall of the Manorial System (JEH, 1971)
- „A nyugat-európai jobbágyság szerződéses megállapodás volt, ahol a munkaszolgáltatást a védelem és jogszolgáltatás közjaira cserélték.” A mezőgazdaságban a szerződések 3 kategóriája: fix bérleti díj, fix munkabér és részes megállapodás (a sharecropping magasabb tranzakciós költségekkel jár, de megosztja a kockázatot). A tranzakciós költségeket alakulását a csere, a piac kiterjedése illetve az uradalom szokásjoga határozta meg (utóbbi radikális megváltoztatásának magasak társadalmi költségei).
- Stefano Fenoaltea: The Rise and Fall of a Theoretical Model (JEH, 1975)
- A kulcskérdés a munkajáradék relatíve magas kikényszerítési költsége. Ha a földesúr felügyelet nélkül részesül a munkából, akkor az nem hatékony, ha ellenőrzi, akkor annak költségei vannak.” Az utazás és szállítás magas költségei közepette adott volt az uradalmak majorságai között (az uradalmat alkotó falvak halmaza között), a rend szigetén belüli csere lehetősége.

## Tóth Tibor (1941–2011) „nagybirtoküzem” konceptiója (1980)

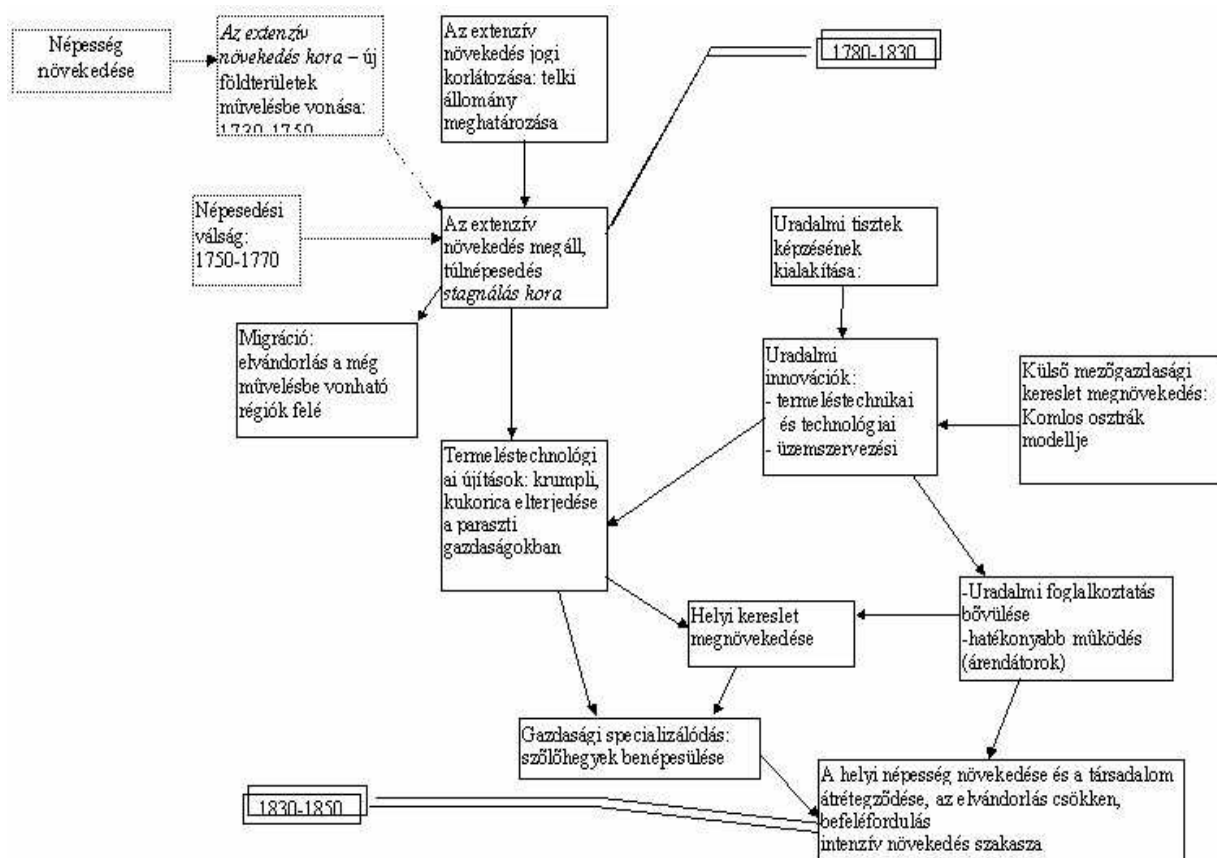
- A 18–19. sz. fordulóján, a napóleoni háborúk konjunktúrája hatására elindult a nagybirtoküzemmé válás folyamata, lezárulása a 19. század utolsó évtizede
  - Területi koncentráció: allodiális földek fokozatos visszavétele; területi koncentráció körüli társadalmi harcok csúcspontja a jobbágyfelszabadítás utáni birtokrendezés az 1850-es években
  - Csökkent a robot- és terményszolgáltatások pénzzel megváltható hányada (a gazdálkodó földesúrnak ledolgozott munkára és természetbeni dézsmára lett szüksége a takarmánykészletek és árúalapok növelése céljából)
  - Technikai kapcsolatok a jogilag elkülönült birtoktípusok között (jobbágybirtok betagolódtott a nagybirtoküzem gazdasági rendszerébe)
  - A 19. sz. utolsó harmadában: területi koncentráció helyén üzemi koncentráció, nagy- és kisüzemi (vegyes üzemi) mezőgazdaság létrejötté

## Vári András: A nagybirtok birtokigazgatásának bürokratizálása a 17–19. században (1990)

- A nagybirtok kiváltságjellegű jogosítványait az uralkodói hatalom fokozatosan körülhatárolta a 18. századi reformsorozatban (törvények, kataszterek). Ezek erőforrások, munkaerő mozgatására, vagy tevékenységek (kereskedés) gyakorlására illetve monopolizálására szóló jogosítványok a továbbiakban nem bővíthetők korlátlanul
- Az összjövedelem, azon belül a saját irányítás alatt végzett gazdasági tevékenységből és a kereskedelem-monopolizációból származó jövedelmek gyors növekedése a 18. sz. közepétől a reformkorig. Komoly gazdaságirányító apparátust követel

- Az ellenőrzés eszközei:
  1. számadások vezetése (folyamatos napló; időközi táblázatos kivonatok; főkönyv)
  2. leltár
  3. számadások bizonylatokkal alátámasztása
  4. amit nem lehet, ott norma, vagy „próba” (cséplésnél)
  5. vagyoni felelősség a károkért az úriszék előtt

## Csite András: A „szántói modell” (1999)



Az 50 legnagyobb földbirtokos, 1893 és 1935  
(Csak 100 holdon felüli, Magyarország 1935. évi határain belül fekvő  
birtokok szerepelnek az össztulajdonban)

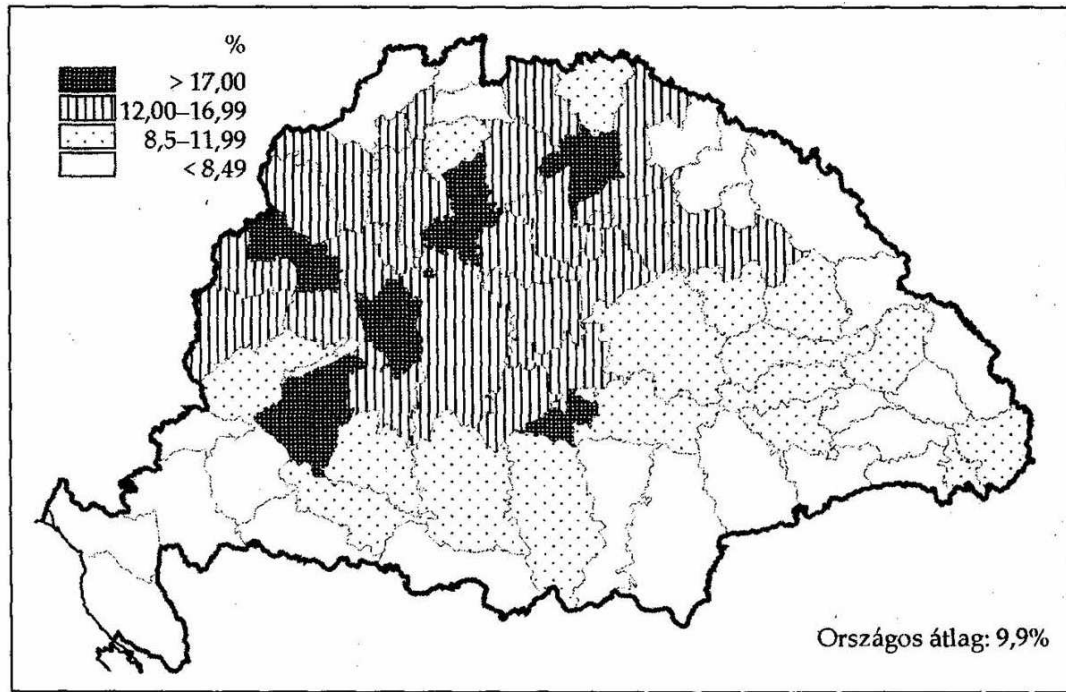
1893 Tulajdonos	Össz- tulajdon (hold)	1935 Tulajdonos	Össz- tulajdon (hold)	Rang 1893- ban
Esterházy Miklós hg	203 178	Esterházy Pál hg.	222 340	1
Festetics Tasziló gr.	121 278	Debrecen város	90 894	3
Debreczen város	91 603	M. kat. vallásalap.	87 166	9
Esterházy Mór gr.	80 049	Festetics György hg.	69 182	2
Korona-uradalom	76 978	Szeged város	69 061	6
Szeged sz. kir. város	71 987	Egri r. k. főkáptalan	67 423	13
Esterházy Pál hg.	71 641	M. kir. erdészeti kincstár	61 474	12
Kalocsai r. k. érsekség	70 862	Pannonhalmi Szt. Benedek-rend	60 157	36
M. kir. vallásalap.	69 083	Kalocsai r. k. érsekség	59 114	8
Veszprémi püspökség	63 419	Esterházy Móric gr.	56 014	4?
Coburg herceg	61 884	M. kir. koronauradalom	55 738	5
Királyi kincstár	59 288	Országos földhitelintézet	48 623	
Egri r. k. káptalan	57 974	Pallavicini Alfonz K. érgr.	50 665	14
Pállavicini Sándor érgr.	56 429	Veszprémi r. k. püspökség	50 457	10
Veszprémi r. k. káptalan	53 919	Zirci apátság	49 833	17
Széchenyi Dénes s Imre	51 668	M. kir. állami ménesbirtok	48 162	19
Zirci ciszter rend	48 663	Veszprémi r. k. káptalan	47 678	15
M. kir. közalapítvány	46 433	Esterházy Tamás gr.	47 295	
Állami ménesbirtokok	46 311	Kecskemét város	45 281	23
Királyi családi urad.	45 884	Károlyi László gr. örökösei	44 303	31?
Almásy Kálmán gr.	42 345	Frigyes kir. hg. örökösei	42 595	28?
Esterházy Miklós gr.	41 704	Szász Coburg Gothai hg.	41 118	11
Kecskemét város	41 518	Egri r. k. érsekség	38 077	24
Egri r. k. érsekség	41 481	Esztergomi r. k. érsekség	36 008	45
Zichy János gr.	40 783	Királyi családi uradalom	35 687	20
Wenckheim Frigyesné grnő	39 609	Magyar k. tanulmányi alap	28 657	51
Károlyi Gyula gr.	37 872	Hunyadi József gr.	28 563	30
Albrecht főhg.	33 871	Magyar kegyes tanítórend	26 319	40
Festetics Pál gr.	31 728	M. kir. honvédelmi kincstár	25 750	
Hunyadi Imre gr.	30 781	Festetics Sándor gr.	24 729	
Szatmári r. k. püspökség	29 816	Esterházy Ferenc gr.	23 639	
Károlyi Alajos gr.	29 533	Erdődy Sándor gr.	23 370	43
Zichy Nándor gr.	29 331	Váci r. k. püspökség	22 207	34
Váczai r. k. püspökség	26 946	Szatmári r. k. püspökség	21 749	31
Vimpen Győzőné grnő	26 877	Pécsi r. k. püspökség	21 747	37
Pannonhalmi főapátság	26 783	Széchenyi Andor Pál gr.	20 770	54?
Pécsi r. k. püspökség	26 378	Semsey László gr.	20 774	76
Károlyi Viktor gr.	25 959	Esztergomi r. k. káptalan	19 816	53
Károlyi László gr.	25 368	Esterházy Pál gr. ifj.	18 730	55
Kegyesrendi szerzet	25 321	Batthyány-Strattmann L. hg.	18 085	59
N-Várady r. k. káptalan	25 317	Andrássy Sándor gr.	18 083	44
K-Szt. Miklósi közbirtokosság	24 464	Pécsi r. k. káptalan	18 206	52
Erdődy Ferenc gr.	24 333	Boncompagni és San Martino	17 966	
Andrássy Aladárné grnő	24 076	Magyar Tudományos Akadémia	17 707	
Esztergomi r. k. érsekség	23 675	Károlyi István gr.	17 691	
Kalocsai r. k. káptalan	23 481	Montenuovo Nándor hg.	17 055	48
Karcsai közbirtokosság	23 463	Nagyvárad r. k. káptalan	16 936	41
Montenuovo Alfred hg.	23 192	Meiternich-Sándor K. hgnő	16 744	
Széchenyi Béla gr.	23 123	Kalocsai r. k. főkáptalan	16 373	46
Vigyázó Sándorné	22 495	Hohenlohe-Oehringen A. hg.	16 273	
Összesen	2 340 154	Összesen	2 042 284	
Átlagosan	46 803	Átlagosan	40 846	

## A tőkés világgazdaság és a paraszti családi gazdaság rendszere között

- Immanuel Wallerstein (\*1930) A modern világgazdasági rendszer kialakulása (1983) 156.  
A XVI. századi Kelet-Európa: „A földesúr a tőkés világgazdaság számára termelt. Kizsákmányoló erejének gazdasági határait a piac kereslet-kínálat függvénye szabta meg. Inkább a központi hatalom ereje, mint gyengesége segítette fenntartani hatalmát, legalább is a földeken dolgozókkal szembeni erejét. A zavar elkerülése érdekében a 'jobbágyságnak' ezt a formáját 'piacra termelő kényszerített munkának [coerced cash-crop labour] fogjuk nevezni, bár ez a kifejezés tökéletlen és suta.”
- Alekszandr V. Csajanov (1888–1939): A paraszti gazdaság szervezete [1925]. A paraszti gazdaság termelését a család fogyasztási szükséglete határozza meg. A Nyugat-Európára kidolgozott háztartás-vizsgálatok módszerei nem

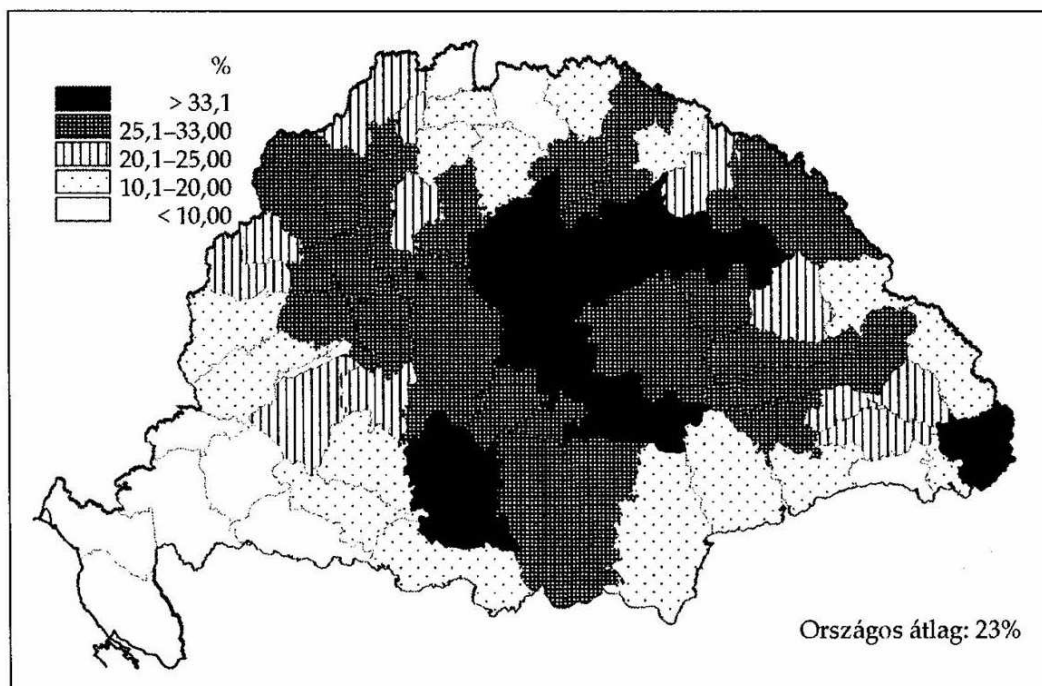
alkalmasak az „alig monetizált orosz gazdaság” elemzésére. A családtagok száma és a használt földterület közötti korreláció elemzése az életciklus szerint. A vertikális integráció esélyei.

*A mezőgazdasági cselédek aránya a mezőgazdasági keresőkön belül, 1910, %*



*Forrás: Nagy M. 2003, 441.*

*A napszámosok aránya a mezőgazdasági keresőkön belül, 1910, %*



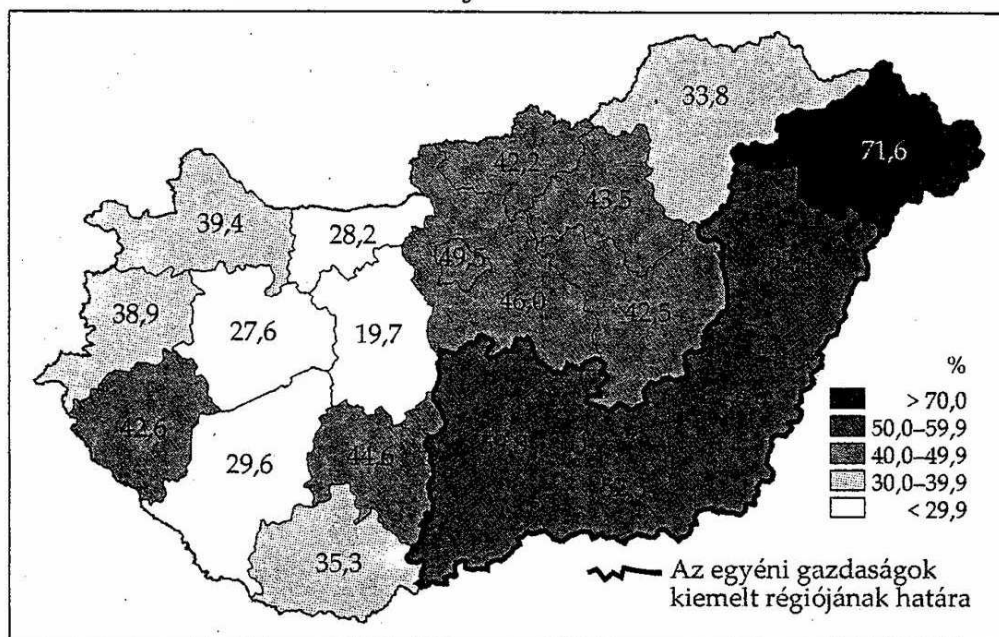
*Forrás: Nagy M. 2003, 442.*

# A vegyesüzemi mezőgazdaság kulcskategóriái

- Birtok és üzem. Tulajdon és gazdaság. (Statistikai nehézségek)
- Üzemtípus-képző legfőbb ismérvek: élő- és holtmunka aránya és ezek területhez való viszonya (Tóth T. 88–90)  
(Törpeüzem: a tulajdonos munkaerejének nagyobb hányadát szabad bér munkaként hasznosítja; középparaszti üzem: a családnak nincs munkaerő-feleslege; nagyüzem: csak bér munkát használ, vezetés is döntően bérért alkalmazott)
- Integráló tranzakciós kapcsolatrendszerek:
  - Uradalmi cselédség és gazdacselédkedés (életkori sajátosságok)
  - Napszámos és (hónapszámos) summásmunka
  - Ki- és visszavándorlás és birtokvásárlás
  - Részesmunka, részes művelés (feles-, harmados kukorica)
  - A föld (kis- és nagy-) bérletének területi megoszlása
  - Hitelrendszerek: kezesség, fedezet és eladósodás

194 • KOVÁCS TERÉZ: A PARASZTI GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ÁTALAKULÁSA

*Az egyéni gazdaságok által használt termőföldterületek megyénkénti aránya 2000-ben*



Forrás: Földhasználat Magyarországon a 2000. évben – településsoros adatok alapján saját szerkesztés.



# Irodalom

- Svetozar Pejovich: A tulajdonjogok közgazdaságtana. Bp. 1992. 17–28.
- Eddie, Scott M.: Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Debrecen, 1996. 34–42; 46–54; 75–88.
- Kaposi Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945) Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv 32. Kaposvár, 2001. 95–121.
- Tóth Tibor: Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái. Bp. 1980. 11–93.
- Csire András: A „szántói modell”: A helyi gazdaság eltartóképességének növekedése és az ezt kiváltó tényezők Zalaszántón. *Aetas*, 1999. 1–2. 5–30.
- Benda Gyula–John Komlos: Mezőgazdasági fejlődés egy 19. századi magyarországi uradalomban. In: Benda Gyula: Társadalomtörténeti tanulmányok. Bp. 2006. 239–246.
- Ivics Mihály: Kisbirtok versus nagybirtok. Bp. 2006. 97–131.
- Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon. 1821–1898. H. n. 2009. 278–325.
- Kovács Teréz: A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. Bp. 2010. 46–93.
- Kerblay, Basil: Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy. In: *Peasants and Peasant Societies*. (Ed. Teodor Shanin) 1971. 150–161.